

Лилия Зайниева¹, Эльмира Суимбаева²

*¹ ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
профессоры, саяси ғылымдар докторы
e-mail: zainieval@mail.ru*

*² ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық Университетінің докторанты
(Алматы қ., Қазақстан)
e-mail: e.suimbayeva@gmail.com*

ЖАСТАР ПАРЛАМЕНТАРИЗМІ ДАМУЫНЫҢ КӨПДЕҢГЕЙЛІ СИПАТЫ

Аңдатпа. Мақалада халықаралық, аймақтық және ұлттық деңгейде жастар парламентаризмі қалыптасуының кейбір аспектілері көрсетілген. Халықаралық жастар палатасының, Еуропалық жастар парламентінің, Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына қатысушы мемлекеттердің Парламентаралық жастар ассамблеясының (бұдан әрі: ТМД ПАЖА) жұмыс істеу тәжірибесіне талдау жасалды. Жастар парламентаризмінің анықтамалары айқындалып және олардың ішіндегі ең қызықтысы мақалада келтірілген. Парламентаризм дамуының ұлттық деңгейі Қазақстан мысалында қарастырылды. Бұл арнада жастар мәслихаттары, Қазақстан Республикасы Парламенті Сенатының жанындағы консультативтік-кеңесші құрылымдарды құру тәжірибесі баяндалды. ҚР жастар парламентаризмінің қалыптасу процесі жастардың Парламентте және мәслихаттарда өкілдік етуімен және олардың саяси белсенділігінің артуымен байланысты. Мақала әртүрлі әдістерді пайдалана отырып, құжаттар, жарияланымдар мен электронды форматтағы материалдар негізінде жазылған.

Түйінді сөздер: *жастар, жастар парламенті, жастар форумы, жастар кеңесі, саяси қатысу, Парламент, мәслихат, депутат.*

Liliya Zauniyeva, Elmira Suimbayeva MULTILEVEL NATURE OF THE DEVELOPMENT OF YOUTH PARLIAMENTARISM

Abstract. This study explores various elements of the worldwide, regional, and national formation of youth parliamentarism. The operational experience of the Junior Chamber International, the European Youth Parliament, The Youth Interparliamentary Assembly of Member Nations of the Commonwealth of Independent States (hereinafter: YIPA CIS) has been analyzed. The most compelling definitions of young parliamentarism have been disclosed, and they are represented in this study. The development of parliamentarism at the national level has been observed on the case of Kazakhstan. In this regard, the case of creating youth

maslikhats, consultative and advisory boards under the Senate of the Parliament of the Republic of Kazakhstan is observed. In the Republic of Kazakhstan, the establishment of youth parliamentarism is related with the representation of young people in the Parliament and maslikhats, as well as a growth in their political engagement. The article is written on the basis of electronic documents, publications, and resources using a variety of ways.

Keywords: *youth, youth parliament, youth forum, youth council, political participation, Parliament, maslikhat, legislator.*

Лилия Зайниева, Эльмира Суимбаева
МНОГОУРОВНЕВЫЙ ХАРАКТЕР РАЗВИТИЯ МОЛОДЕЖНОГО ПАРЛАМЕНТАРИЗМА

Аннотация. В статье раскрыты некоторые аспекты формирования молодежного парламентаризма на международном, региональном и национальном уровнях. Проанализирован опыт функционирования Международной молодежной палаты, Европейского молодежного парламента, Молодежной межпарламентской ассамблеи государств – участников Содружества Независимых Государств (далее: ММПА СНГ). Выявлены определения молодежного парламентаризма и наиболее интересные из них приведены в статье. Национальный уровень развития парламентаризма рассмотрен на примере Казахстана. В этом русле освещен опыт создания молодежных маслихатов, консультативно-совещательных структур при Сенате Парламента Республики Казахстан. Процесс становления молодежного парламентаризма в РК связывается с представительством молодых людей в Парламенте и маслихатах и повышением их политической активности. Статья написана на основе документов, публикаций и материалов в электронном формате с использованием различных методов.

Ключевые слова: *молодежь, молодежный парламент, форум молодежи, совет молодежи, политическое участие, Парламент, маслихат, депутат.*

Кіріспе

Жастар әлемдік қауымдастық өмірінде үлкен рөл атқарады. Сондықтан оның мәселелерін жан-жақты және өркениеттік дамудың барлық деңгейінде қарастыру қажет. Осы орайда Біріккен Ұлттар Ұйымы қызметінің маңызы зор. БҰҰ-ның 2018 жылы қабылданған «Жастар – 2030» Стратегиясы БҰҰ-ның жастармен өзара әрекеттесу саласындағы әлеуетін одан әрі нығайтуға бағытталды. Құжатта жастармен тек серіктестік қарым-қатынас құру ғана емес, сонымен қатар бозбала мен бойжеткендерді естіп қоймай, оларды түсініп, жұмысқа тартып қоймай, жеткілікті өкілеттік беріп, тек демеп қана қоймай, жаһандық күш-жігер мен үдерістерді басқаратын жағдай жасау туралы ерекше айтылды. Стратегияда айқындалған басқа да міндеттер жастардың тіршілік әрекетінің білім беру, медициналық

қызмет көрсету, лайықты жұмыс, бейбітшілік пен қауіпсіздікті қамтамасыз етуде жастардың азаматтық және саяси қызметке араласуына қолдау көрсету сынды маңызды мәселелерді көздеді. «Стратегия жастардың қажеттіліктерін қанағаттандыру, әлеуетін нығайту және олардың алуан түрлі құқықтарын бүкіл әлем бойынша кеңейту мақсатында жаһандық, аймақтық және елдік деңгейлерде қолданылатын күш-жігердің әсерін күшейтуге және ауқымын ұлғайтуға, сондай-ақ оның 2030 жылға дейінгі кезеңге арналған күн тәртібі мен басқа да негіздемелік құжаттарды жүзеге асыруға және шолуға қатысуын қамтамасыз етуге, оларға байланысты кейінгі шараларды қабылдауға арналған» [1].

Әлемдегі жастар парламентаризмі институтының жүзжылдық тарихы бар. Ол АҚШ-та пайда болып, халықаралық және аймақтық деңгейде, сондай-ақ әртүрлі елдерде әрі қарай жетіліп, дами түсті. Осы орайда ЮНЕСКО-нің қызметі ерекше назар аудартады. 1985 жылдан бастап жастар мәселелері жөніндегі Дүниежүзілік конгресс жұмысын бастап, 1999 жылдан бері ЮНЕСКО жастар форумы ашылды. 2000 жылы Оксфам Халықаралық жастар парламенті құрылды. Бұл – «жастардың соғыстар мен қақтығыстарсыз әділ және тұрақты әлем құруы» деген ортақ идеямен біріккен 150-ден астам елдің жас көшбасшыларының жаһандық желісі [2; 8-б.].

«Жастар парламентаризмі» ұғымына әртүрлі анықтама берілген. Тұрақты анықтаманың жоқтығы құбылыстың қалыптасқанына көп бола қоймағанына байланысты. Жастар парламентаризмін мемлекеттік жастар саясаты мен жастардың өзін-өзі басқаруының құрамдас бөлігі ретінде ұсыну кең таралған. Мақалада бірнеше анықтама берілген.

Зерттеу әдістері

Жастар парламентаризмін зерделеу бойынша зерттеу жұмысының негізі жүйелі тәсіл болды. Тарихи әдіс оның пайда болу және қалыптасу үдерісінің ерекшелігі мен динамикасын анықтауға көмектесті. Салыстырмалы талдау осы институттың ерекшеліктерін халықаралық, аймақтық және ұлттық деңгейде анықтауға мүмкіндік берді. Мақалада нормативтік-құқықтық актілерге, басқа құжаттар мен ақпараттық материалдарға контент-анализ қолданылды. «Жастар» ғылыми-зерттеу орталығы жүргізген әлеуметтік зерттеулердің нәтижелерін екінші реттік талдау әдісі пайдаланылды. Бұл орталық ҚР Үкіметінің шешімімен 2013 жылдың ақпан айында Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті жанынан құрылды. Ол республика жастарының жағдайын зерттеумен айналысады және жыл сайын «Қазақстан жастары» ұлттық баяндамасын даярлайды. Жалпы жастар парламентаризмі туралы жарияланымдар аз. Сондықтан мақаланы дайындау қолжетімді ақпарат негізінде, болашақта осы тақырыпты әрі қарай зерттеу мақсатында жүзеге асты. Соның ішінде «Ресейдегі парламентаризмнің дамуындағы жастардың рөлі» атты халықаралық интернет-конференция материалдары ерекше қызығушылық тудырды [3]. Ал қазақстандық авторлардан мемлекет және қоғам қайраткері П.И. Крепактың «Устремленные в будущее» кітабын атап өткен жөн [4].

Зерттеу нәтижелері және оларды талқылау

Жастар парламентаризмі 1910 жылы АҚШ-тың Сент-Луис қаласында (Миссури штаты) Генри Гинсенбайрдың «Геркуланум» би клубын (Ежелгі Рим қаласының атауы, 79 жылдың күзінде Везувий атқылауымен жойылған) құруымен бастау алды. Әрі қарай клуб қаланың азаматтық мәселелерін шешуге араласты. 1915 жылы Г. Гинсенбайр мен оның жақтастары Прогрессивті азаматтық жастар қауымдастығын (Young Men's Progressive Civic Association) құрды. Жастардың белсінділігі мен қауымдастық ықпалының артуы нәтижесінде АҚШ-та 29 клуб құрылып, олар бейкоммерциялық тәуелсіз ұйым – АҚШ-тың Жастар сауда палатасына бірікті. Жастар палатасы туралы басқа елдер де біліп, Халықаралық жастар палатасының қалыптасуы басталды. 1944 жылы аталмыш палатаның алғашқы халықаралық конференциясы Мехико қаласында өтті, ал 1946 жылы Панамада 16 мемлекеттің делегаттары қатысқан бірінші дүниежүзілік конгресс болды [5; 158-б.].

2022 жылғы жағдай бойынша Халықаралық жастар палатасы (Junior Chamber International) – әлемнің 132 еліндегі сегіз мыңнан астам жергілікті ұйымдар атынан қатысатын 500 мыңнан аса жас саясаткерлерді, қоғам қайраткерлері және кәсіпкерлерді, белсенділер мен еріктілерді біріктірген коммерциялық емес ұйым. Ол БҰҰ-ның қауымдастырылған мүшесі болып, Халықаралық сауда палатасы, ЮНЕСКО және ЮНИСЕФ-пен бірлесіп ортақ бағдарламаларды жүзеге асыруда. Палата сонымен қатар экономика және басқару саласындағы Халықаралық студенттер қауымдастығымен (БҰҰ Жаһандық коммуникациялар департаментінің тәуелсіз бөлімшесі), Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымымен, Америкааралық қор және Еуропарламентпен ынтымақтаса қызмет етеді. Ұйымның мақсаты – халықаралық жастар қозғалысын жандандырып, жастардың көшбасшылық қасиетін, әлеуметтік жауапкершілігі мен кәсіпкерлігін дамыту.

Халықаралық жастар палатасы құрылымы бойынша ұлттық палаталардан тұрады, олардың қызметін халықаралық штаб-пәтер үйлестіреді. Ұлттық палаталардың жұмысы елдегі жетекші коммерциялық құрылымдардың қаржылық қолдауы негізінде жүргізіледі. Мысалға, Швециядағы жастар палатасының бас серіктесі – «Вольво» және «Эриксон» концерндері, Австрия палатасынікі – Австрияның Ұлттық Банкі, Америкалық палатаның серіктестерінің бірі «Кока-кола» компаниясы болып табылады. 1994 жылдан бастап Ресей жастар палатасы ресми түрде Халықаралық жастар палатасына мүше болды [3; 200-б.].

Халықаралық жастар палатасы өскелең ұрпақтың мүмкіндіктеріне баса назар аударатын әртүрлі дербес және серіктестік бағдарламаларды жүзеге асырып жатыр. Мысалға, палатаның жас көшбасшыларын анықтау және оларға қолдау көрсету, бойжеткен мен бозбалалардың қабілетін дамыту мақсатында тренингтер өткізеді. Палата мүшелері арасында көпшілік алдында сөйлеу бойынша Дүниежүзілік чемпионат пен Дүниежүзілік пікірталас чемпионаты өткізіледі. Әртүрлі елдердің екі немесе одан да көп ұлттық палаталарын біріктіретін твининг (екітармақтану), бірлескен кросс-мәдени (мәдениетаралық) жобалар жүзеге асырылады. Бағдарлама

серіктестерге бір-бірінің тәжірибесін үйреніп, идеялар алмасуға, байланысты жақсартуға және әлемнің жаңа көрінісін қалыптастыруға көмектеседі.

Жастар парламентаризмінің аймақтық деңгейін сипаттағанда Еуропалық жастар парламентін атап өту керек. Бұл ұйымды 1987 жылы Фонтенбло халықаралық колледжінің (Франция) оқытушылар тобы құрды. Ол Еуропадағы азаматтық білім беру саласындағы жетекші үкіметтік емес ұйым болып табылады. Оның мақсаты – еуропалық білім кеңістігін дамыту және Еуропалық жастар парламентінің мүшелеріне саяси қызмет саласында тәжірибе жинақтауға, құқықтық сана мен азаматтық ұстанымды, саяси пікірталас пен басқару дағдыларын қалыптастыруға мүмкіндік беру. Парламентке 16–22 жастағы еуропалық жастар кіреді. 30 000-нан астам жастар жыл сайынғы іс-шараларға қатысады. Мысалы, барлық еуропалық елдердің өкілдері қатысуымен халықаралық сессиялар өткізіледі. Әлеуметтік-саяси мәселелер бойынша өз пікірлерін білдіру үшін жастарға арналған ашық форум да өткізіледі. Мәдениетаралық диалог сақталады және тұлғалық өсуге мүмкіндік беріледі.

Жекелеген мемлекеттер деңгейінде Еуропалық жастар парламентінің ұлттық комитеттері жұмыс істейді. Олар жыл сайын өз сессияларында халықаралық сессияға қатысатын делегаттардың іріктеуін өткізеді. Халықаралық сессиялар әртүрлі елдерде жылына екі-үш рет болады. Онда 40 елден келетін 300-ге жуық жастар қоғамның өзекті мәселелерін талқылайды. 1988–2022 жылдар аралығында 100-ге тарта халықаралық сессия өткізілді.

Еуропалық кеңістікте жастар парламентаризмінің дамуына жастардың муниципалдық және аймақтық құрылымдардың өміріне қатысуы туралы Еуропалық Хартияның қабылдануы өз септігін тигізді. Бұл құжатты 1992 жылы Еуропа Кеңесінің жергілікті және аймақтық билік органдарының конгресі қабылдады. 2003 жылы ол қайта қаралып, толықтырулар енгізілді. Хартия кіріспе, преамбула, принциптер және үш бөлімнен тұрады. Негізгі принципі – саясаттың барлық саласында жастардың құрамдас бөлігі болуы керек, оны жергілікті және аймақтық билік жастармен бірігіп анықтайды. Жастардың талқылау мен шешім қабылдауға қатысуын қамтамасыз ету үшін билік органдары арнайы құрылымдар қалыптастыруы қажет. Мұндай құрылымдар жастардың тұрақты өкілеттігі негізінде құрылып, жастар кеңесі, парламенті немесе форумы түрінде болуы мүмкін. Оларды қаржыландыру мен материалдық қолдау жергілікті және аймақтық билік есебінен жүзеге асырылады. Сондай-ақ бұл құрылымдар жастарды демократиялық өмірге және қоғамдық істерді басқаруға дайындайды [6]. Олар Еуропалық Одақтың көптеген елінде құрылған. Жастар парламентаризмінің жоғарыда аталған халықаралық және аймақтық құрылымдарында Қазақстан өкілдерінің қатысуы анықталған жоқ.

Жас қазақстандықтардың қатысуы және қызметінің мазмұны тұрғысынан 2012 жылы құрылған Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына мүше мемлекеттердің Парламентаралық жастар ассамблеясы қызығушылық тудырады. Жастар ассамблеясы – ТМД Парламентаралық ассамблеясының

(әрі қарай: ПАА) тұрақты қызмет атқаратын консультативтік органы. Ұйымның басты мақсаты жас парламентшілерді ынтымақтастықты дамыту үдерісіне тарту, олардың диалог құруына, тәжірибе алмасуына және парламенттік дипломатияға араласуына жағдай жасау болып табылады. Негізгі жарғылық құжаты – Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына қатысушы мемлекеттердің Парламентаралық жастар ассамблеясы туралы ереже. Осы құжатқа сәйкес тек 35 жасқа дейінгі өз мемлекеттерінің депутаты, жастар парламентінің, ТМД елдерінің ұлттық парламенттері жанынан құрылған жастар консультативтік-өкілетті құрылымдарының өкілдері жастар парламентінің делегациясына мүше бола алады. ТМД ПАЖА қызметі оның өкілдерінің пленарлық отырысқа, сондай-ақ Парламентаралық ассамблеяның тұрақты комиссияларының жұмысына қатысуы болып табылады. ТМД ПАЖА жыл сайын өзінің бір өкілін ТМД Парламентаралық ассамблеясының тұрақты комиссияларының құрамына жібереді. Халықаралық жастар ынтымақтастығы бойынша әртүрлі өзекті іс-шаралар өткізіледі. Әзірленетін және қабылданатын шешімдер ұсыныстық сипатқа ие [7]. Жастар парламентаризмінің дамуына 2012 жылғы қарашада ПАА-ның «Мемлекеттік жастар саясаты туралы» модельдік заңын қабылдауы ықпал етті. Ол заңда «мемлекеттік билік және жергілікті өзін-өзі басқару органдары жанындағы қоғамдық консультативтік-кеңесші құрылымдар мен кәсіптік білім беру мекемелеріндегі студенттік өзін-өзі басқаруға жастардың қатысуын дамыту» үшін тиімді жағдай жасау және жәрдемдесу қажеттілігі көрсетілген [8].

2013 жылдың 29 наурыз күні Санкт-Петербург қаласында ТМД ПАЖА-ның алғашқы отырысы өтті. Жалпы отырыстарда саясат пен заңнама саласындағы халықаралық жастар ынтымақтастығының басым бағыттары, жастар бастамаларын дамыту және қолдау мәселелері, өскелең ұрпақтың мемлекеттік басқару мен өзін-өзі басқаруға қатысуының әлемдік тәжірибесі, сондай-ақ жастар арасында ортақ мәдени және тарихи құндылықтар қалыптастыру, ТМД жастарына қатысты басқа да мәселелер қарастырылады. Ережеге сәйкес бірінші отырыста жастар парламенттік делегациясының көпшілік дауысымен бір жыл мерзімге ТМД ПАЖА координаторы сайланады. Кейіннен жастар парламенттік делегациясының мүшелері мемлекеттер атауының әліпбилік тәртібіне сәйкес кезекпен координатор болады. Мысалға, 2013 жылы алғашқы координатор Әзірбайжан Республикасы Милли Меджлисінің депутаты болды. Қазақстан Республикасы Мәжілісінің депутаты 2016 жылы координатор қызметін атқарды. Парламентаралық жастар ассамблеясы ТМД-ның Жастар істері жөніндегі кеңесі мен Мемлекетаралық статистика комитеті, БҰҰ-ның тұрғылықты халық саласындағы қорымен үнемі өзара әрекеттеседі.

ТМД ПАЖА-ның қызметі ПАА-ның модельдік заңнамалық актілерінің, ұсыныстар мен өзге де құжаттардың жобаларын әзірлеуге жастардың іс жүзінде қатысуын қамтамасыз етуге мүмкіндік берді. Жастар парламенттік делегациясының мүшелері «Студенттік жасақтардың қызметі туралы» модельдік заң және «ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің жас ғалымдары арасындағы ынтымақтастық туралы» ұсыныс жобаларының

бастамашылары мен әзірлеушілері болды. Жастар ассамблеясы «Еріктілік (волонтерлік) туралы» модельдік заңның сараптамасына қатысты. Сонымен қатар жас парламентшілер жастар саясаты мен жастар бойынша басқа да модельдік заңдар және құжаттардың жобаларын бағалауға қатысып, ТМД Парламентаралық ассамблеясына сол құжаттар бойынша ұсыныстар әзірлейді. 2016 жылдың мамыр айында «Жастар ортасында әлеуметтік қауіпті құбылыстардың алғашқы профилактикасы саласындағы бағдарламаларға қойылатын талаптардың стандарттарын белгілеу және сақтау жөніндегі ұсынысты» ПАЖА-ның ынта танытуы арқылы ТМД ПАА қабылдады. Сол жылы «ТМД-ға қатысушы мемлекеттерде Жастар парламентінің қызметін реттеу және дамыту жөніндегі ұсыныстарды» әзірлеу бойынша ТМД ПАЖА-ның жұмыс тобы құрылды. Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына қатысушы мемлекеттердің 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған Халықаралық жастар ынтымақтастығының стратегиясын жүзеге асыру жөніндегі 2016–2017 жылдарға арналған жоспары қабылданды [9].

ТМД ПАЖА «Достастыққа қатысушы мемлекеттерде жастар парламенттік құрылымдарын құру және дамыту жөніндегі ұсыныстарды» әзірлеуге қатысты. Бұл ұсыныстар осы елдер бірлестігінің Парламентаралық ассамблеясымен 2019 жылдың сәуірінде қабылданды. Аталмыш құжаттың мақсаты Достастыққа қатысушы елдердің мемлекеттік биліктің заң шығарушы органы немесе жергілікті өзін-өзі басқару органдарының жанындағы жастар парламенті түріндегі құрылымдардың жұмысын ұйымдастырушылық-құқықтық реттеу және құру саласындағы заңнамасын жетілдіру болып табылады. Осы ұсыныстарда жастар парламентаризмін «жастардың мемлекеттік билік органдарының жұмысы туралы хабардар болу деңгейін көтеру, өскелең ұрпақтың азаматтық жауапкершілігін қалыптастыру, мемлекеттік және қоғамдық істерді басқару мәселелеріне жастардың қызығушылығын дамыту; олардың мемлекеттік және муниципалды басқаруға, әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешуге қатысу мүмкіндігі; жастардың саяси және азаматтық мәдениетін жақсарту, оның құқықтық және электоралдық мәдениетін қалыптастыру мен дамыту құралы; мемлекеттік билік органдары мен жергілікті өзін-өзі басқару органдары үшін кадрлар резерві» деп қарастыру ұсынылған [10].

Жастар ынтымақтастығын кеңейту шеңберінде ТМД ПАЖА мен «Еуразиялық жастар ассамблеясы» жастардың халықаралық ынтымақтастығын дамытуға жәрдемдесу жөніндегі Санкт-Петербург аймақтық қоғамдық ұйымының кеңесі арасындағы ынтымақтастық бойынша ниет хаттамасына қол қойылды. Хаттамада өзара әрекеттесу бағыттары ретінде халықаралық жастар шараларын бірлесіп ұйымдастыру, ғылыми қызмет, тарихи-мәдени құндылықтарды сақтау және ТМД елдерінің жетістіктерін дәріптеу көрсетілген.

ТМД ПАЖА мүшелері арасында тәжірибе алмасу бойынша диалог алаңы ретінде Ақпараттық технологиялар, механика және оптика ұлттық зерттеу университетінің (Санкт-Петербург) 25 жылдық мерейтойына арналған іс-шара болды. ТМД ПАЖА делегаттары Достастық елдерінің ғылымдағы,

жастар саясатындағы және халықаралық жұмыстағы тәжірибесімен танысты. 2019 жылғы 18 қазанда Қазақстанның бастамасымен Астанада республикадағы Жастар жылына орайластырылған ТМД ПАЖА-ның көшпелі отырысы өтті. Бұл отырысқа бақылаушы ретінде Парламентіміздің депутаттары қатыса алды. Достастық жастарының арасындағы байланысты нығайтуда ТМД ПАА кеңесінің көшпелі отырыстарының тиімділігі баса айтылып, осындай тәжірибені тұрақты енгізу жөнінде шешім қабылданды [11].

ТМД ПАЖА жетістіктерінің бірі ТМД-ның Жастар парламентаралық форумы болып табылады. Форум жастар мәселесін шешу бойынша ұсыныстар мен жастар саясаты саласында парламенттік қызметтің негізгі бағыттарын айқындау мақсатында жас парламентшілер, атқарушы биліктің және жастар қозғалысының өкілдерінің диалогы үшін қолайлы жағдай жасайтын Достастықтағы бірегей алаңын ұсынады [12].

ТМД-ның алғашқы Жастар парламентаралық форумы 2014 жылы Санкт-Петербургте өтті. Оның жұмысының нәтижесінде қорытынды қарар қабылданды. Оған ТМД ПАА-мен қабылданған құжаттарды жүзеге асыруға белсенді атсалысу, Ұлы Отан соғысының тарихи мұрасына ұқыпты қарау, білім беру жүйесі мен жастардың шығармашылығын дамыту, мемлекеттік және муниципалды басқару органдарына жоғары білікті кадр резервін қалыптастыру, ТМД-да жастар парламентаризмінің, жастардың өзін-өзі басқару мен өзіндік ұйымдасу формаларын жетілдіру, ТМД-ға қатысушы елдердегі жастар ұйымдары мен бірлестіктер, қоғамдық құрылымдар арасында іскери байланысты нығайту деген тармақтар кірді. Ол құжат ұсыныстық сипатқа ие және ТМД ПАЖА-ның жұмыс жоспарын құрастырғанда бағдарламалық құжат ретінде қолданылды. Форум перспективті халықаралық алаң ретінде танылып, болашақта Достастықтың әртүрлі қалаларында тұрақты түрде үш жылда бір рет өткізу туралы шешім қабылданды [13].

ТМД Парламентаралық ассамблеясының 30 жылдығына және Парламентаралық жастар ассамблеясының 10 жылдық мерейтойына арналған кезекті форум 2022 жылдың маусым айында Санкт-Петербургте өтті. Оның тақырыбы «Жас парламентшілер – Достастықтың болашағына көзқарас» болды. Форумға Әзірбайжан Республикасы, Армения Республикасы, Беларусь Республикасы, Қазақстан Республикасы, Қырғыз Республикасы, Ресей Федерациясы, Тәжікстан Республикасы, Өзбекстан Республикасы мен Түрікменстаннан жастар парламентінің өкілдері, жастар қоғамдық құрылымдарының көшбасшылары, атқарушы билік пен жастар саясатын басқару органдарының, білім беру және ғылыми-зерттеу мекемелерінің өкілдері қатысты. Қазақстаннан делегация құрамына Мәжілістің екі жас депутаты кірді. Пленарлық және қорытынды отырыстар, секциялар бойынша жұмыс өтті. Форум аясында ТМД ПАЖА-ның кезекті отырысы мен ТМД ПАА-ның 30 жылдық мерейтойының құрметіне арнайы акция ұйымдастырылды. Форум секциялары екі бағыт бойынша: теориялық және практикалық (семинар, пікірталастар, тренингтер мен мастер-кластар) болып өтті. Форум барысында жастар саясатындағы

инновациялық бағыттарды жүзеге асыру, парламентшілердің бұқаралық ақпарат құралдарымен, жастар парламенттік құрылымдарымен және жария биліктің заң шығарушы (өкілетті) органдарымен өзара әрекеттесу, жаңа буын көшбасшыларына қойылатын талаптар мен жастар парламентаризмін дамыту мәселелері көтерілді. Форум нәтижесі бойынша қорытынды қарар қабылданып, ол ұлттық парламенттерге, ТМД-ның Атқарушы комитетіне, Достастық елдерінің атқарушы органдары мен жастар саясатын басқару органдарына жіберілді [14].

Сөйтіп, талдау көрсеткендей, Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы шеңберінде Қазақстан жастары ПАЖА-ға қатысады. Республикада жастар парламентаризмі әртүрлі формада болады. Соның мысалында жастар парламентаризмі дамуының ұлттық деңгейін көрсетеміз. Қазақстан аймақтарында, мәселен, жастар мәслихаты жұмыс істейді. Мысалы, 2007 жылы Астана қаласында, ал 2012 жылы Солтүстік Қазақстан облысында жастар мәслихаты құрылды [15]. Қарағанды қаласында жастар мәслихаты 2016 жылы оқушылар мен студенттердің арасынан 30 белсендіден құралды [16]. Қостанай қаласында 2020 жылы жастар мәслихаты құрылып, оның құрамына «Ақ жол», «Нұр Отан» («Аманат»), ҚХКП («Қазақстан Халық партиясы») және «Ауыл» партияларының жастар қанатының белсенділері кірді [17].

П.И. Крепактың бастамасымен енгізілген КИМЭП Университетінде студенттердің Парламенттік-үкіметтік практика бағдарламасы қызығушылық тудырады. 2002 жылы «Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы КИМЭП-тің Саяси ғылымдар және мемлекеттік басқару департаментіндегі мемлекеттік қызметке тарту және Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдарында студенттердің практикасын ұйымдастыруға жәрдемдесу студенттік орталығы» ҚБ ресми тіркелгеннен кейін Тәжірибеден өту туралы ереже әзірленіп, тәжірибе бағдарламасы мен мемлекеттік органдарға ресми өтінішхаттар жасалды. Алғашқы тәжірибе 2003 жылдың наурыз-маусым айларында өтіп, оған 63 студент қатысты. Нәтижесінде оқытушылар мен практиканттарды қабылдаған ұйымдардың өкілдері қатысуымен өзінің қорытынды есептерін көпшілік алдында ашық қорғау бойынша студенттік конференция ұйымдастырылды. Бұл конференция дәстүрге айналып, тәжірибе университеттің міндетті оқу бағдарламасына енді. 2004 жылдан бастап тәжірибе ҚР Парламенті мен Үкіметінде жүзеге асырылады. Мұндай тәжірибеден өту Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қазақстан-Британ университеті, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті мен Назарбаев Университеті студенттеріне де қолжетімді. Тәжірибе барысында студенттер Парламент жұмысының регламентімен танысып, оның депутаттарымен кездеседі, заң жобаларын талқылауға арналған парламенттік тыңдаулар мен жұмыс топтарының қызметіне атсалысады.

Тәжірибенің маңызды жетістігі ретінде КИМЭП Университетінің базасында құрылған Жастар парламентін атауға болады. Ол республикалық қоғамдық бірлестік статусын алды. Оның құрылымы қазіргі ҚР Парламентіне сәйкес келеді. Студенттер арасынан сайлау арқылы екі Палата

құрылып, комитеттер, координациялық және жұмыс органдары құрылды. 2004 жылы алғаш рет Жастар парламентіне депутаттарды сайлау өтті. Оған 790 студент қатысты. Жастар парламентінің қызметі заң жобаларына қоғамдық сараптама жүргізу, парламенттік тыңдаулар мен «дөңгелек үстелдер» өткізу және өз қорытындыларын Республиканың Парламентіне ұсыну болып табылады. Сөйтіп, 2012 жылы ҚР Мемлекеттік қызмет істері агенттігінің Алматы қаласы бойынша басқармасымен бірлесіп аталмыш салада тәлімгерлік мәселелеріне арналған «дөңгелек үстел» өткізілді. Атап айтатын жайт: Жастар парламентінің мүшелері студенттік тәжірибеден өту кезінде Парламент қабырғасында қазіргі депутаттардың қатысуымен парламенттік тыңдаулар өткізу мүмкіндіктеріне ие. Студенттердің парламенттік-үкіметтік практика бағдарламасының жетекшісі П.И. Крепак атап өткендей, «тәжірибе барысында алынған білім мен дағды жоғары білікті мамандарды даярлау сапасына және студент жастардың белсенді өмірлік ұстанымын қалыптастыруға әсер етеді» [4; 9, 16, 17, 58, 80, 140-б.].

Қазақстанда заң шығарушы органдар жанында қоғамдық консультативтік құрылымдар жұмыс істейді. Мысалы, ҚР Парламенті Сенатының жанында 2019 жылғы желтоқсанда оның Бюросының қаулысымен бекітілген Жастар кеңесі қызмет етеді. Бұл органның мақсаты жастар саясаты саласындағы заңнаманы жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеу болып табылады. Кеңестің құрамы Парламент және мәслихаттар депутаттары, мемлекеттік органдар қызметкерлері, жастардың үкіметтік емес ұйымдарының, қоғамдық бірлестіктерінің өкілдерінен құралады. Құрамды алмастыру екі жылда бір рет жүргізіледі. Кеңестің отырыстары қажеттілігіне қарай, жылына кемінде бір рет оның төрағасы айқындайтын мерзімдерде өткізіледі. Қабылданған шешімдер ұсыныстық сипатта болады [18].

2020 жылы 5 ақпан күні Жастар кеңесінің алғашқы отырысы өтті. Онда кеңестің жұмыс жоспары бекітіліп, кеңестің мүшелерін бес жұмыс тобы (жастардың денсаулығы, салауатты өмір салтын қалыптастыру; білім, ғылым және инновация; жұмыспен қамту, кәсіпкерлік; құқық бұзушылықтарға нөлдік төзімділік; діни және отбасылық құндылықтар) бойынша бөліп үйлестіру жүргізілді. 2020 жылдың ішінде «Жастар арасында құқық бұзушылықтарды азайту мен алдын алу, құқық бұзушылықтарға нөлдік төзімділікті қалыптастыру жөніндегі шаралар туралы», «Дін және оның отбасы мен отбасылық құндылықтар институтын нығайтудағы рөлі», «Қазақстан ғылымы мен инновацияларын дамытудағы жас ғалымдардың рөлі», «Жастар арасында салауатты өмір салтын насихаттау мен денсаулық жағдайы туралы» деген ведомстволық министрліктер есептері тыңдалды [19].

2020 жылдан бастап ҚР Парламенті Сенатының жанында оның спикері М.С. Әшімбаевтың төрағалығымен Жас сарапшылар клубы жұмыс істейді. Оның құрамына мемлекеттік басқару, экономика, қаржы, білім, денсаулық сақтау және цифрландыру саласының 30-дан астам маманы енді [20]. Клубтың мақсаты Қазақстан мемлекеті мен жалпы қоғамды одан әрі модернизациялау үшін жас сарапшылардың әлеуетін заңнамалық қызметте іске қосу болып табылады. Клуб отырыстарында өзекті

қоғамдық-саяси, экономикалық және әлеуметтік мәселелер көтеріледі. Жас сарапшылар оларды жүзеге асыру бойынша өз идеялары мен ұсыныстарын білдіреді. Республика министрліктерінің басшыларын шақыру тәжірибесі қолданылады. Мысалы, клуб отырыстарының бірі «Қазіргі әлемнің цифрлық сын-қатерлері мен ұлттық күн тәртібі» тақырыбына арналды. Онда клубтың жұмысына қатысуға ынта білдіруші жастардың саны артып келе жатқаны атап көрсетілді [21]. 2022 жылдың қазан айында өткен клуб отырысында Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам» атты Қазақстан халқына жолдауының әлеуметтік-экономикалық бөлігі талқыланды. Клуб мүшелері салық мөлшерлері мен өзге де әлеуметтік аударымдар және экономикалық дамудың басқа да өзекті мәселелері бойынша халықаралық тәжірибеге қатысты өздерінің ұсыныстарын айтты [22].

Жас сарапшылар клубы Талдаушылар мектебін құру жөнінде бастама көтерді. Бұл қоғамдық жоба жоғары сұранысқа ие болды. Осы орайда тыңдаушылар қатарын арттыру туралы шешім қабылданды. Лекторлар ретінде қазақстандық және шетелдік сарапшылар шақырылды. Бұл жоба мемлекеттік басқару, әлеуметтік және гуманитарлық зерттеулер, медиа мен басқа да салалардағы талдау әдістерін күшейтуге бағытталған. Сондықтан оқу үдерісін сапалы талдаудың критерийлерін, стандарттары мен ерекшеліктерін игеру, сондай-ақ аналитикалық мәтіндерді жазу дағдыларын пысықтау төңірегінде құру жоспарланған. 2023 жылы оқыту курсының негізгі тақырыбы «Қазақстанның аймақтық дамуы: мәселелері мен перспективалары» деп аталды [23].

Орталық сайлау комиссиясы жанынан құрылған консультативтік-кеңесші орган – Жас сайлаушылар клубы қызығушылық тудырады. Клубтың бірінші отырысы 2022 жылы қыркүйекте «Жастар және сайлау» тақырыбында өтті. Оның мақсаты – жастардың сайлау белсенділігі мен құқықтық мәдениетін арттыру. Клубқа жастар ұйымдарының белсенділері, аймақтық жастар ресурстық орталықтарының, оқу орындарындағы жастар жұмысы жөніндегі комитеттердің қызметкерлері мүше болып кірді. Клубтың отырыстары танымдық сипатқа ие және өскелең ұрпақтың сайлау процестері туралы білімін толықтыруға көмектеседі. Клубты құрған бастамашылар оның жұмысының нәтижесінде жастармен диалогтың күшеюін, жастардың сайлау мәдениетін, көшбасшылық қасиеттерін, мүмкін, болашақ саясаткерлерді, мемлекеттік қызметкерлер мен депутаттарды дамытуды күтеді [24].

Бұған Қазақстанның заңнамасы да ықпал етеді. ҚР-ның азаматтары 18 жастан бастап сайлауға қатысу құқығына ие. ҚР-ның азаматтары 30 жастан бастап – Сенат депутаты, 25 жастан – Мәжіліс депутаты, 20 жастан бастап мәслихат депутаты бола алады. 25 жастан бастап азаматтар аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімі ретінде сайлана алады. Парламенттік тәжірибеге әйелдер, жастар мен мүмкіндігі шектеулі тұлғаларға партиялық тізімде 30 пайыздық квота енгізілуін атап өту керек.

Алайда ҚР Парламентінде жастардың өкілдігі аз. 2022 жылғы жағдайға сәйкес Сенат құрамында олар болмады. Мәжілісте үш шақырылымда

бір-бір жас депутаттан болған. Мемлекеттік биліктің аймақтық өкілетті органдарына жастар жақсы ұсынылған.

1-сурет. ҚР мәслихаттары депутаттарының 29 жасқа дейінгі санының динамикасы

Диаграммада көрсетілгендей, 2021 жылғы мәслихат сайлауында 29 жасқа дейінгі сайланған депутаттар санының 2016 жылғы сайлаумен салыстырғанда 1,7 есеге артқаны байқалды. 2021 жылы ҚР мәслихатына сайланған жастардың үлесі депутаттардың жалпы санының 7%-ын құрады [25; 194-б.].

Жастардың ҚР Парламенті мен мәслихаттарында елеусіз өкілдік етуінің себептерінің бірі оның саяси және сайлау белсенділігінің жеткіліксіздігі болуы мүмкін. «Жастар» орталығының 2014 жылы студенттер арасында жүргізген әлеуметтік зерттеу нәтижелері бойынша сауалнамаға қатысқандардың 40,5%-ы сайлауға қатысады [26; 156-б.]. Сол орталықтың зерттеу деректеріне сәйкес 2019 жылы жастардың сайлауға міндетті электоралдық қатысуын респонденттердің 30,7%-ы, 2020 жылы – 21,1%-ы, 2021 жылы 26,6%-ы атап өтті. Зерттеу жастардың саяси партиялардың қызметіне нашар қатысқанын көрсетті: сауалнамаға қатысқан жастардың 90,9%-ы осы ұйымдарға мүше емес [25; 192, 194-б.].

Біздің ойымызша, республиканың Парламенті мен мәслихаттарындағы жастар өкілдігін кеңейту жастардың саяси қатысу деңгейін арттыру, жастар парламентаризмі мен саяси партиялардың жастар қанатын дамыту, сондай-ақ жас депутаттар мен жастар парламенттері мүшелерінің қызметін ақпараттық қолдауды күшейту арқылы мүмкін болады. Аталған процеске 35 жасқа дейінгі жастардың жас санатын ұлғайту да белсенді әсер етті [27]. Елде осы санаттағы азаматтардың саны алты миллионға дейін өсті. 2023 жылы ҚР Парламенті Сенатына 1 депутат, Мәжіліске 9 депутат жастар арасынан сайланды. Бұл жастардың мемлекетті басқарудағы беделді өкілдігі үшін елеулі әлеует болып табылады.

Қорытынды

Қорытындылай келе, жастар парламентаризмі әлемдік қоғамдастық өмірінде елеулі құбылысқа айналғанын атап өткен жөн. Өзінің құрылымына жастардың жаңа буынын тарта отырып, ол халықаралық, аймақтық және ұлттық деңгейде дамыды. Жастар парламентаризміне БҰҰ, еуропалық құрылымдар, ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің Парламентаралық ассамблеясы баса назар аударады. Қазақстан жастарының өкілдері осы мемлекеттер бірлестігінің Парламентаралық жастар ассамблеясының жұмысына қатысады. Мемлекеттердің басқа да бірлестіктерінде, мысалға, ШЫҰ, БРИКС, ҰҚШҰ және т.б. парламентаралық жастар ассамблеяларын құру пайдалы болып көрінеді. Жастар парламентаризмінің халықаралық және аймақтық деңгейде дамуы оның ұлттық деңгейде дамуына оң әсер ететіні сөзсіз.

Қазақстанда жастар мәслихаттары, Жастар кеңесі, Парламент Сенаты жанындағы Жас сарапшылар клубы және Талдаушылар мектебі, Орталық сайлау комиссиясы жанындағы Жас сайлаушылар клубы құрылуда. Жоғарыда аталған формалардың әрқайсысы өмір сүруге және одан әрі дамуға құқылы, сонымен қатар жастарды саяси әлеуметтендіру мен басқарушылардың жаңа буынын даярлау бойынша платформа ретінде қабылданады. Бұл құрылымдардың дамуының маңызды кезеңі ретінде мемлекеттік билік органдарында жастардың заңды мүдделерін білдіруді қарастыру қажет. Қазақстан Парламенті мен мәслихаттарындағы жастар өкілдігін кеңейту үшін резервтері бар.

Жастар парламентаризмін барлық деңгейде қалыптастыру және дамыту мәселелерін зерттеуге, тиісті ұсыныстарды әзірлеуге, сондай-ақ терең мазмұнды ғылыми басылымдар дайындауға зерттеушілердің назарын күшейту маңызды мәнге ие. «Жастар парламентаризмі» ұғымын нақтылауды қажет етеді. Анықталған және талданған дереккөздерге сүйене отырып, Жастардың муниципалды және аймақтық құрылымдардың өміріне қатысуы туралы Еуропалық Хартияда және ТМД-ға қатысушы мемлекеттерде жастар парламенттік құрылымдарын құру және дамыту жөніндегі ұсыныстарға берілген анықтамаларды бөліп көрсетуге болады. Олар мақала мәтнінде келтірілген. Авторлардың арасынан ресейлік зерттеуші Л.Б. Синякованың анықтамасын атап өтуге болады, ол «заң шығарушы және атқарушы билік органдарының жанынан жастардың қоғамдық құрылымдарын құруды көздейтін, жастардың мемлекеттік саясатты іске асыруға қатысу тетігін және мемлекеттік қайраткерлердің жаңа буынын даярлау жүйесін құруға бағытталған жастардың өзін-өзі басқару нысаны ретінде» анықтайды [3; 136-б.].

Өскелең ұрпақтың жастар саясатының субъектісі ретіндегі рөлі артуына байланысты өзіне және тұтастай елге жауапты азаматтардың жаңа буынының пайда болуы мүмкін. Бұл тұрғыда жастар парламентаризмін дамытудың өзектілігі айқын.

ӘДЕБИЕТТЕР.

1. Молодежная стратегия ООН «Молодежь – 2030» // https://www.un.org/youthenvoy/wp-content/uploads/2014/09/WEBR-UN-Youth-Strategy_Booklet_Russian-for-WEB.pdf (дата обращения: 09.11.2022).
2. Все разные, все уникальные: Бюро ЮНЕСКО по Азербайджану, Армении, Беларуси, Грузии, Республики Молдова и Российской Федерации в Москве / UNESCO. – М.: НП «Издательская фирма ЮниПринт», 2005. – 72 с.
3. Роль молодежи в развитии парламентаризма в России. Международная интернет-конференция, проходившая 25 февраля – 30 марта 2004 г. на портале www.adenauer.ru / сб. материалов; под общ. ред. М.А. Сигутиной, М.Ю. Мижинского. – М, 2005. – 264 с.
4. Крепак П.И. Устремленные в будущее (второе издание). – Алматы: ТОО «Полиграфкомбинат», 2021. – 472 б.
5. Пастухова Л.Б. Международный опыт молодежного парламентаризма // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета. – 2010. – № 2. – 158–161. – <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=15518558&ysclid=I96qfuirc8355175043> (дата обращения: 19.08.2022).
6. Европейская Хартия об участии молодежи в жизни муниципальных и региональных образований (10 сессия, от 21 мая 2003 г.). Принята Конгрессом местных и региональных властей Европы // <https://rm.coe.int/16807038ee> (дата обращения: 08.09.2022).
7. Положение о Молодежной межпарламентской ассамблее государств – участников Содружества Независимых Государств. Постановление Совета МПА СНГ 22 ноября 2012 г. – № 39. - https://iacis.ru/baza_dokumentov/mmpa_sng_docs (дата обращения: 08.09.2022).
8. Модельный закон о государственной молодежной политике. Приложение к постановлению Межпарламентской ассамблеи СНГ от 23.11.2012 г. – № 38-10 // <https://e-cis.info/page/3372/> (дата обращения: 19.09.2022).
9. Молодые парламентарии из стран Содружества участвуют в весенней сессии ММПА СНГ // https://iacis.ru/novosti/molodezhnaya_mezhparlamentskaya_assmbleya/molodye_parlamentarii_iz_stran_sodruzhestva_uchastvuyut_v_vesenney_sessii_mmpa_sng (дата обращения: 08.09.2022).
10. Рекомендации по созданию и развитию молодежных парламентских структур в государствах – участниках СНГ. Постановление Межпарламентской Ассамблеи государств – участников СНГ от 19 апреля 2019 г. – № 49-9 // https://iacis.ru/baza_dokumentov/mmpa_sng_docs (дата обращения: 25.09.2022).
11. Астана дала новый мощный импульс развитию ММПА СНГ // https://iacis.ru/novosti/molodezhnaya_mezhparlamentskaya_assmbleya/astana_dala_novyy_moshchnyy_impuls_razvitiyu_mmpa_sng (дата обращения: 08.09.2022).
12. Положение о Молодежном межпарламентском форуме государств – участников Содружества Независимых Государств. Постановление ММПА СНГ 28 ноября 2013 г. – № 2-5. - https://iacis.ru/baza_dokumentov/mmpa_sng_docs (дата обращения: 08.09.2022).
13. Итоговая резолюция молодежного межпарламентского форума СНГ // https://iacis.ru/baza_dokumentov (дата обращения: 08.09.2022).
14. Молодежный межпарламентский форум СНГ // https://iacis.ru/deyatelnost/spetcpromekti/molodezhnij_mezhparlamentskij_forum_gosudarstv_uchastnikov_sng?ysclid=ldqzv1m49d932117819 (дата обращения: 12.10.2022).
15. Ботайулы Р. Молодежные маслихаты предлагают создать и в регионах // <https://rus.azattyq.org/a/molodezhnye-maslikhaty-nur-otan-regiony/26824361.html> (дата обращения: 12.10.2022).
16. Енсебаева М. 30 студентов и школьников Караганды стали депутатами // <https://informburo.kz/novosti/30-studentov-i-shkolnikov-karagandy-stali-deputatami-41088.html?ysclid=I9b727xlwo771065236> (дата обращения: 12.10.2022).
17. Молодежный маслихат провел первую сессию // <https://tobolinfo.kz/molodezhnyj-maslihat-provel-pervuju-sessiju?ysclid=I9b4c0ijx5478674779> (дата обращения: 12.10.2022).
18. Қазақстан Республикасы Парламенті Сенатының жанындағы Жастар Кеңесі туралы. Қазақстан Республикасы Парламенті Сенаты Бюросының 2019 жылғы 24 желтоқсандағы № 370 қаулысы // <https://senate.parlam.kz/kk-KZ/senate/sovetmolodezhi/polojenie> (қаралған күні: 06.09.2022).
19. Қазақстан Республикасы Парламенті Сенатының жанындағы Жастар кеңесінің жұмыс жоспары // <https://senate.parlam.kz/kk-KZ/senate/sovetmolodezhi/documents>

(қаралған күні: 27.09.2022).

20. Клуб молодых экспертов создали при Сенате // Казахстанская правда, 2 октября 2020 г.
21. «Цифрландыру – халықтың өмір сүру сапасын жақсартатын құрал»: Мәулен Әшімбаев пен Бағдат Мусин Сенат жанындағы Жас сарапшылар клубының мүшелерімен кездесті // <https://senate.parlam.kz/kk-KZ/news/details/3927> (қаралған күні: 12.12.2022).
22. Тишкамбаев Е. В рамках реализации Послания // Казахстанская правда, 5.10.2022.
23. Кенжегулова А. О качестве аналитики // Казахстанская правда, 23.01.2023.
24. Муқанова А. Будь избирателем смолоду! // Казахстанская правда, 26.09.2022.
25. Азербайев А. Д., Ашимханова Д. Э., Нашенова Г. Б. и др. «Қазақстан жастары – 2021: Тәуелсіздікке – 30 жыл» ұлттық баяндамасы. – Астана: «Жастар» ғылыми-зерттеу орталығы, 2021. – 320 б. // <https://eljastary.kz/ru/reports/18762/> (қаралған күні: 09.10.2022).
26. Боқанова Ж.Қ., Кәрімова Ж.К., Әмреева Л.М., Зайниева Л.Ю. и др. «Қазақстан жастары – 2014» ұлттық баяндамасы. – Астана: «Жастар» ғылыми-зерттеу орталығы, 2014. – 268 б.
27. Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне мемлекеттік жастар саясаты және әлеуметтік қамсыздандыру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы. Қазақстан Республикасының Заңы 2022 жылғы 26 желтоқсандағы, № 168-VII ҚРЗ // Егемен Қазақстан, 27 желтоқсан 2022.

REFERENCES:

1. Molodezhnaja strategija OON «Molodezh' -- 2030» // https://www.un.org/youthenvoy/wp-content/uploads/2014/09/WEBR-UN-Youth-Strategy_Booklet_-Russian-for-WEB.pdf (data obrashhenija: 09.11.2022).
2. Vse raznye, vse unikal'nye: Bjuro JuNESKO po Azerbajdzhanu, Armenii, Belarusi, Gruzii, Respubliki Moldova i Rossijskoj Federacii v Moskve / UNESCO. – М.: NP «Izdatel'skaja firma JuniPrint», 2005. – 72 s.
3. Rol' molodezhi v razvıtii parlamentarizma v Rossii. Mezhdunarodnaja internet-konferencija, prohodivshaja 25 fevralja – 30 marta 2004 g. na portale www.adenauer.ru / sb. materialov; pod obshh. red. M.A.Sigutinoj, M.Ju.Mizhinskogo. – М, 2005. – 264 s.
4. Krepak P.I. Ustremennye v budushhee (vtoroe izdanie). – Almaty: TOO «Poligrafkombinat, 2021. – 472 s.
5. Pastuhova L.S. Mezhdunarodnyj opyt molodezhnogo parlamentarizma // Vestnik Saratovskogo gosudarstvennogo social'no-jekonomicheskogo universiteta, 2010. – № 2. – s. 158–161. - <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=15518558&ysclid=I96qfuirc8355175043> (data obrashhenija: 19.08.2022).
6. Evropejskaja Hartija ob uchastii molodezhi v zhizni municipal'nyh i regional'nyh obrazovaniy (10 sessija, ot 21 maja 2003 g.). Prinjata Kongressom mestnyh i regional'nyh vlastej Evropy // <https://rm.coe.int/16807038ee> (data obrashhenija: 08.09.2022).
7. Polozhenie o Molodezhnoj mezhpारламetskoj assamblee gosudarstv – uchastnikov Sodruzhestva Nezavisimyh Gosudarstv. Postanovlenie Soveta MPA SNG 22 nojabrja 2012 g., № 39. - https://iacis.ru/baza_dokumentov/mmpa_sng_docs (data obrashhenija: 08.09.2022).
8. Model'nyj zakon o gosudarstvennoj molodezhnoj politike. Prilozhenie k postanovleniju Mezhpारламetskoj assamblei SNG ot 23.11.2012 g., № 38-10 // <https://e-cis.info/page/3372/> (data obrashhenija: 19.09.2022).
9. Molodye parlamentarii iz stran Sodruzhestva uchastvujut v vesennej sessii MMPA SNG // https://iacis.ru/novosti/molodezhnaya_mezhpारламetskaya_assmbleya/molodye_parlamentarii_iz_stran_sodruzhestva_uchastvuyut_v_vesennej_sessii_mmpa_sng (data obrashhenija: 08.09.2022).
10. Itogi za 25 let: Universitet ITMO posetili delegaty Molodezhnoj mezhpारламetskoj assamblei SNG // Itogi za 25 let: Universitet ITMO posetili delegaty Molodezhnoj mezhpारламetskoj assamblei SNG (iacis.ru) data obrashhenija: 08.09.2022).
11. Astana dala novyj moshchnyj impuls razvıtiju MMPA SNG // https://iacis.ru/novosti/molodezhnaya_mezhpारламetskaya_assmbleya/astana_dala_novyy_moshchnyy_impuls_razvıtiju_mmpa_sng (data obrashhenija: 08.09.2022).
12. Polozhenie o Molodezhnom mezhpारламetskom forume gosudarstv – uchastnikov Sodruzhestva Nezavisimyh Gosudarstv. Postanovlenie MMPA SNG 28 nojabrja 2013 g., № 2-5. - https://iacis.ru/baza_dokumentov/mmpa_sng_docs (data obrashhenija: 08.09.2022).

13. Itogovaja rezoljucija molodezhnogo mezhpaparlamentskogo foruma SNG // https://iacis.ru/baza_dokumentov (data obrashhenija: 08.09.2022).
14. Molodezhnyj mezhpaparlamentskij forum SNG // https://iacis.ru/deyatelnost/spetaproekti/molodezhnij_mezhpaparlamentskij_forum_gosudarstv__uchastnikov_sng?ysclid=ldqv1m49d932117819 (data obrashhenija: 12.10.2022).
15. Botajuly R. Molodezhnye maslihaty predlagajut sozdat' i v regionah // <https://rus.azattyq.org/a/molodezhnye-maslikhaty-nur-otan-regiony/26824361.html> (data obrashhenija: 12.10.2022).
16. Ensebaeva M. 30 studentov i shkol'nikov Karagandy stali deputatami // <https://informburo.kz/novosti/30-studentov-i-shkolnikov-karagandy-stali-deputatami-41088.html?ysclid=I9b727xlwo771065236> (data obrashhenija: 12.10.2022).
17. Molodezhnyj maslihat provel pervuju sessiju // <https://tobolinfo.kz/molodezhnyj-maslihat-provel-pervuju-sessiju/?ysclid=I9b4c0ijx5478674779> (data obrashhenija: 12.10.2022).
18. Қазақстан Республикасы Парламенті Сенатының зһанындары Жһастар Кеңесі туралы. Қазақстан Республикасы Парламенті Сенаты Бжurosының 2019 зһылғы 24 зһелтоқсандары № 370 қаулысы // <https://senate.parlam.kz/kk-KZ/senate/sovetmolodezhi/polojenie> (қаралған күні: 06.09.2022).
19. Қазақстан Республикасы Парламенті Сенатының зһанындары Жһастар кеңесінің зһымсы зһоспары // <https://senate.parlam.kz/kk-KZ/senate/sovetmolodezhi/documents> (қаралған күні: 27.09.2022).
20. Klub molodyh jekspertov sozdali pri Senate // Kazhastanskaja pravda, 2 oktjabrja 2020 g.
21. «Cifrandyru – halyқтың өмір сүру сапасын зһақсартатын құрал»: Мәулен Әшһмбаев пен Bardat Musin Senat зһанындары Жһас сарапшһлар клубының мүшһелерімен kezdesti // <https://senate.parlam.kz/kk-KZ/news/details/3927> (қаралған күні: 12.12.2022).
22. Tishkambaev E. V ramkah realizacii Poslanija // Kazhastanskaja pravda, 5 oktjabrja 2022.
23. Kenzheguloва A. O kachestve analitiki // Kazhastanskaja pravda, 23 janvarja 2023.
24. Mukanova A. Bud' izbiratelem smolodu! // Kazhastanskaja pravda, 26 sentjabrja 2022.
25. Azerbaev A. D., Ashimhanova D. Je., Nashenova G. B. i dr. «Қазақстан зһастары – 2021: Тәуелсіздікке – 30 зһыл» ылтық bajandamasy. - Astana: «Zhastar» ылыми-zertтеu орталығы, 2021. – 320 б. // <https://eljastary.kz/ru/reports/18762/> (қаралған күні: 09.10.2022).
26. Боқанова Зһ.Қ., Кәрімова Зһ.К., Әмреева Л.М., Зәйнеева Л.Ж. i др. «Қазақстан зһастары – 2014» ылтық bajandamasy. – Astana: «Zhastar» ылыми-zertтеu орталығы, 2014. – 268 б.
27. Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне мемлекеттік зһастар саясаты зһәне әлеуметтік қамсыздандыру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы. Қазақстан Республикасының Заңу 2022 зһылғы 26 зһелтоқсандары, № 168-VII ҚРЗ // Egemem Қазақстан, 27 зһелтоқсан 2022.